

Н. Андрієвська

ДИТЯЧІ ОПЕРИ М.В. ЛИСЕНКА

Н. Андрієвська

ДИТЯЧІ ОПЕРИ
М.В. ЛИСЕНКА

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА
І МУЗИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ УРСР
КИЇВ — 1962

78C(C2)1
A65

Ім'я славетного українського композитора Миколи Віталійовича Лисенка користується великою любов'ю у радянських людей. Його натхненна творчість здобула визнання в найширших колах слухачів.

Глибоко вивчаючи життя народу, його пісенну творчість, здобутки музичної культури братнього російського народу, М. В. Лисенко став першим на Україні професіоналом-музикантом, який своєю творчістю заклав основи української національної класичної музики. «Сонцем української музики» назвав М. В. Лисенка видатний діяч російського театрального мистецтва Костянтин Сергійович Станіславський.

М. В. Лисенко писав твори майже в усіх жанрах музичного мистецтва; опери, музично-драматичні твори, кантати і хори, обробки народних пісень, камерно-інструментальні п'єси, романси, створені композитором, відзначаються високим художнім рівнем.

Багатогранність музичної діяльності М. В. Лисенка гідна подиву. Він був не тільки визначним композитором, а й вченим-етнографом — збирачем і дослідником народно-пісенних скарбів, диригентом — засновником професіонального хорового мистецтва, обдарованим піаністом, вдумливим педагогом, одним з піонерів музичної освіти на Україні.

Під могутнім впливом полум'яної творчості Шевченка, російської революційно-демократичної думки, під впливом творчості великих російських композиторів-класиків склалися ідейно-художні принципи М. В. Лисенка. Творчість композитора пройнята високою ідейністю, гуманізмом, нерозривно зв'язана з життям трудового народу, в самовідданому служінні якому він завжди вбачав мету свого життя. «Не моє особисте «я» мені любе в моїх роботах,— говорив Микола Віталійович,— бо я... перейнятий глибоко ідеєю добра до моєї вітчизни, роблю і працюю на користь її»¹.

Як і кращі представники братньої російської культури, М. В. Лисенко завжди надавав великого значення народній творчості, в якій виявляється дух народу, його ідеали й прагнення.

«Фольклор — це саме життя»,— писав композитор в одному з листів до Філарета Колесси².

В період жорстоких утисків, коли царський уряд намагався задушити всякий прояв національ-

---

¹ Філарет Колесса. Спогади про Миколу Лисенка. Львів, вид-во «Вільна Україна», 1947, стор. 36.

² Л. Архимович і М. Гордійчук. М. В. Лисенко. К., «Мистецтво», 1952, стор. 167.

ної культури, М. В. Лисенко виступив палким популяризатором творчості свого народу, його чудових пісень; в будь-яких умовах знаходив він способи довести їх до широкої аудиторії слухачів.

Протягом усього свого життя Микола Віталійович Лисенко здійснював велику благородну справу збирання та збереження народних пісень, творчу роботу над ними, що в значній мірі обумовило і напрямок його музично-педагогічної діяльності, тісно пов'язаної з діяльністю видатних російських і українських педагогів та митців.

Щирий демократ і патріот, М. В. Лисенко відстоював думку про необхідність організації музично-навчального процесу на основі принципів глибокої народності і національного розвитку. «...Музична освітня школа,— писав він,— в нас інакше немислима, як на народних основах, інакше-бо вона дасть, як усе у нас, починаючи з суспільства, блеклий колір з іноземними рум'янами»¹.

Як відомо, у 1904 році в Києві була відкрита заснована М. В. Лисенком так звана «Музично-драматична школа». Відкриттям цієї школи, а також своєю власною педагогічною працею Микола Віталійович заклав фундамент вищої музичної освіти на Україні.

Саме в цій школі остаточно визначився метод музичного виховання М. В. Лисенка. Заняття з учнями він завжди починав зі співу популярних народних пісень, що викликало у них жвавий інте-

¹ Лист до батьків (березень 1868 року). Цит. за книгою: Л. Архимович і М. Гордійчук. М. В. Лисенко. К., «Мистецтво», 1952, стор. 50.

рес. Співали багато й охоче, кілька разів повторюючи знайомі мелодії, далі підбирали за спеціальним завданням ці пісні на роялі, спочатку в одній, потім в інших тональностях. Самобутня краса і мелодійна виразність народних пісень сприяли вихованню у майбутніх музикантів здорового смаку, прищеплювали їм любов до народної творчості, прагнення до її вивчення.

Важливого значення надавав композитор творам, написаним спеціально для дітей і розрахованим на дитяче виконання. Він був чутливим педагогом, глибоким знавцем дитячої психології.

З великою любов'ю працював М. В. Лисенко над упорядкуванням збірки українських народних дитячих пісень і танців під назвою «Молодощі»¹. Добір пісень і танців в ній, текстові пояснення автора свідчать про те, з якою увагою і відповідальністю поставився композитор до створення цієї збірки. Вона була видана у 1875 році — в період, коли в країні почалася нова хвиля переслідувань національної культури українського народу.

Так само велику вагу має упорядкована М. В. Лисенком «Збірка народних пісень в хоровому розкладі, пристосованих для учнів молодшого й підстаршого віку у школах народних»². Матеріал її підібраний з врахуванням певного віку

---

¹ М. В. Лисенко. Зібрання творів, т. 19, К., «Мистецтво», 1958, стор. 9.

² М. В. Лисенко. Збірка народних пісень в хоровому розкладі, пристосованих для учнів молодшого й підстаршого віку у школах народних. Зібрання творів, т. 19, К., «Мистецтво», 1958, стор. 71.

дітей; вміщені тут пісні, ігри й танці мають детальні пояснення автора.

У передмові до збірки автор підкреслює велике значення народної пісні у вихованні дітей. Вводячи до збірки пісні різноманітного характеру (обрядові, побутові, рекрутські, чумацькі, історичні та ін.), М. Лисенко прагнув через них познайомити дітей з багатогранним життям народу. «Випускаючи цю збірку народних пісень в хоровому розкладі,— зазначається в передмові,— впорядчик мав на меті уживання й ширення її в школах людських для учнів молодшого й підстаршого віку, даючи дітям у науку співу шкільного здоровий, корисний матеріал з мелодій рідної пісні. В тій меті впорядчик використав народний матеріал в цілій його повні, перевівши науку шкільного співу через ціле життя народне, як воно одбилося в відповідних піснях народних»¹.

Крім збірок, М. В. Лисенко створив багато окремих творів спеціально для дітей. Широко відомими стали його три дитячі опери — «Коза-дереза», «Пан Коцький», «Зима і Весна».

В умовах посиленого інтересу у другій половині XIX ст. до народної творчості, до проблем виховання дітей звернення М. В. Лисенка до народних казок як до літературного першоджерела для трьох своїх дитячих опер було не випадковим.

Казки вводять дитину в національне життя,

---

¹ М. В. Лисенко. Збірка народних пісень в хоровому розкладі, пристосованих для учнів молодшого й підстаршого віку у школах народних. Упорядив М. Лисенко. К., Власність автора, 1908. Передне слово, стор. 1.

знайомлять її з світоглядом, «духом» народу. Вони мають велике пізнавальне значення, розширюють уявлення дитини про оточуючу нас дійсність. Ще В. Г. Белінський в статті «Детские сказки дедушки Иринейя» висловлював жаль з приводу того, що «народність звичайно випускається у нас із плану виховання»¹, що з цією метою не використовуються, наприклад, народні пісні, казки, билини.

Відома етична і художньо-естетична цінність казок. Вони виховують художній смак, розвивають творчу фантазію дитини. Казки приваблюють нас своєю поетичністю і простотою, чудовою народною мовою.

Вперше в історії української музики М. В. Лисенком були створені відомі опери для дітей, які є цікавою сторінкою творчої спадщини композитора. Образи народних казок знайшли в них яскраве музично-сценічне втілення завдяки майстерному використанню неоцінених скарбів народно-пісенного мистецтва.

Дитячі опери М. В. Лисенка становлять високу художню цінність і мають велике виховне значення.

---

¹ В. Г. Белінський. Детские сказки дедушки Иринейя. Полн. собр. соч., т. 4, М., Изд-во АН СССР, 1954, стор. 88.

ОПЕРА «КОЗА-ДЕРЕЗА»

Опера М. В. Лисенка «Коза-дереза» — музична казка в лицях — була написана композитором у 1888 році¹.

Лібретто опери створила українська письменниця Дніпрова Чайка на основі популярної народної казки про козу-дерезу.

Ось короткий зміст казки.

...У Києві на базарі купив дід козу, привів додому і наказав бабі добре глядіти її. На запитання діда: «Козю моя люба! Козю моя мила! Чи пила ти, чи ти їла?» брехлива коза відповіла, що вона не їла, не пила, бо «ота лиха личина» її не гляділа. Розсердився дід на бабу і сам повів козу на пашу. Але й на цей раз вона пожалілася дідові, що не пила й не їла. Обурений дід вирішив

---

¹ Вперше видана в 1891 р. у Львові. У Києві вперше була надрукована в 1895 р.

зарізати хитру козу й пішов шукати ножа. Коза тим часом втекла в ліс, влізла в лисиччину хатку і нікого не пускає.

Плаче бідна лисичка. Прийшов зайчик, хотів їй допомогти, але злякався «лихого звіра» й утік в ліс. Так само трапилося і з вовком, і з ведмедем, лише хоробрий рак на радість всім звірам вигнав козу-дерезу з лисиччиної хати. Потягли звірі козу в ліс на розправу...

Казка за обсягом невелика, але динамічна й драматизована; численні діалоги пожвавлюють її, роблять більш живою, сценічною.

В казці засуджується насильство, хижість, брехливість. Вона вчить захищати скривджених, виховує почуття колективізму, стверджує перемогу добра над злом. В цьому її етичне значення. Композитор зумів у високохудожній формі, за допомогою глибоко реалістичних засобів музичної виразності розкрити зміст народної казки.

Чітка й проста драматургія опери. Весь твір складається з пролога і однієї дії.

В опері шість основних дійових осіб: Коза-дереза, Лисичка-сестричка, Зайчик-лапанчик, Рак-неборак, Вовчик-братик, Ведмідь-товстолап.

Значна драматургічна роль належить також хору.

Всі персонажі, крім Кози-дерези, утворюють групу позитивних дійових осіб. Це Лисичка, Зайчик, Вовчик, Ведмідь і Рак. Вони об'єднані в дружний колектив, якому протиставлена Коза-дереза — носій негативних рис.

В творі можна виділити дві сюжетні лінії. З одного боку, це дії Кози-дерези, яка намагається насильно загарбати чуже добро, скориставшись простодушністю і слабкістю Лисички; з другого— дружні зусилля всього колективу перешкодити намірам Кози-дерези.

Ці дві лінії майстерно втілюються в музиці опери, побудованій на контрастах, співставленнях музичних характеристик.

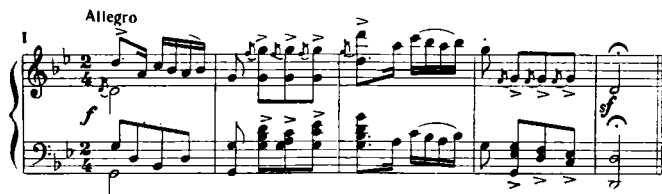
На відміну від великих опер, в яких симфонічний оркестр є одним з основних компонентів розвитку дії, в дитячих операх М. Лисенка симфонічного оркестру немає; його функцію виконує партія фортепіано. Це пояснюється тим, що виконавцями вокальних партій є діти, і супровід має бути легким і дохідливим.

Своєю будовою опера «Коза-дереза» нагадує форму рондо: пісеньки різних звірів — Лисички, Зайчика, Вовчика, Ведмедя і Рака чергуються з однією і тією ж піснею-відповіддю Кози. Така форма характерна для народних казок, як наприклад, «Ріпка», «Казка про рукавичку-теремок» та ін. Рондоподібна структура властива також багатьом хороводним та ігровим народним пісням, де після кожного куплета повторюється той самий приспів.

Музика опери глибоко народна і національна. Композитор використав мелодії українських народних пісень, підібраних за змістом і формою так, щоб якомога яскравіше показати риси характеру кожного з персонажів, їх зовнішні прикмети, зобразити сюжетну ситуацію і т. п.

Музичний матеріал опери дуже цікавий. Особливо майстерністю позначені музичні характеристики персонажів опери.

На початку першої дії вперше з'являється *Коза-дереза*. В ремарці читаємо: «...вискакує несамоविता Коза, перелякана, облуплена, озирається на всі боки». Композитор супроводжує цю сцену виразною фортепіанною фразою:

Після цього йде пісенна характеристика *Кози-дерези*. Вона складається з двох контрастних частин. В першій з них композитор прагнув зобразити горювання Кози і її страх бути покараною дідом. Використано тут мінорну журливу мелодію, яка нагадує своїми інтонаційними зворотами народні пісні-плачі; заповнення тонічної мінорної терції спочатку вгору і зразу вниз і перехід її на сильній долі наступного такту в VII гармонічну ступінь, лаконічні двотактні фрази з половинним кадансом на домінанті влучно передають настрій Кози: «Горе мені, горе, що маю робити, як дожде-не старий дід, буде знов лупити».

2 *Andante mesto*
mp

Го-ре ме-ні, го-ре!

p

Інтонаційно ця мелодія близька до української народної пісні «Ой, у полі нивка».

У другій частині пісні Коза-дереза вже зовсім інша: побачивши Лисиччину хатку, вона забуває про своє горе і радіє, що може її загарбати. Така різка зміна настрою підкреслює легковірність, безтурботність, а разом з тим і хижість Кози.

Починається танцювальна грайлива мелодія (мелодичним рухом зверху вниз). Такий самий характер музики збережений і у фортепіанному вступі — короткі акорди на стаккато.

Allegretto

v

Наступна пісня найбільш яскраво розкриває вдачу і заміри Кози і, власне, є її лейттемною характеристикою.

Композитор прагнув з найбільшою повнотою відобразити в ній риси Кози-дерези — брехливість, нахабство, ледарство. Пісня побудована на простій мелодії. В її основі — стрибки з тоніки на домінанту і знов на тоніку, а також характерний речитативно-декламаційний повтор, властивий багатьом дитячим іграм:

Тут композитор використав частково мелодію української народної пісні «Бігло, бігло козенятко».

Ця лейттема проходить в опері кілька разів, весь час мелодія її залишається тією ж, лише із зростанням драматичної напруженості дещо змінюється її гармонія і фактура. Так, наприклад, в останній сцені знайома вже нам пісня Кози звучить не так грізно і сміливо, як раніше, і в її відповіді «Я Коза-дереза, півбока луплена» відчувається розгубленість і страх.

В опері є ще одна характеристика Кози-дерези. Налякавши Лисичку, Вовчика і Зайчика, вона від радості пританцює і весело співає. Гнучка мелодія на $\frac{3}{8}$, полонезний ритм, слабкі жіночі закінчення фраз та інші особливості музичного супроводу допомагають створити образ лукавої Кози-дерези.

5 *Allegro*

Ось вам Но - за, ось вам Но - за

Інтонаційно пісня нагадує один із варіантів мелодії «Пісні про Нечая».

Лисичка виступає в опері як позитивний персонаж; їй співчують всі звірі: Зайчик, Вовчик, Ведмідь, Рак.

На початку дії опери чуємо її веселу грайливу пісеньку з плавною, гнучкою мелодичною лінією:

6 *Andante semplice*

p

Ця пісенька влучно вимальовує чепурну, кокетливу, симпатичну хазяйку *Лисичку*.

Мелодія пісні *Лисички* інтонаційно близька до мелодії жартівливої української народно-побутової пісні «Казав мені батько».

Дізнавшись, що її хатку зайняв «якийсь лихий звір», *Лисичка* з словами «Ой лишенько, ой го-

ренько! Бідна моя головонька!» утікає в ліс. Дуже яскраво відтворено це у супроводі: хроматична низхідна лінія малими терціями на фоні тонічного октавного тремоло, що переходить у двотактну виразну фразу, прекрасно передає причитання Лисички:

Далі вона з'являється в сценах із Зайчиком, Вовчиком, Ведмедем і Раком по черзі. В цих епізодах її партія побудована або на мелодії попередньої пісеньки, як, наприклад, після появи Зайчика, або це окремі відповіді в діалогах — виразні мелодії, в яких чуємо плач, голосіння Лисички: вона розповідає про своє горе.

Музичні характеристики Зайчика, Вовчика, Ведмедя і Рака побудовані виключно на конкретних українських народних мелодіях.

Так, пісенька *Зайчика* «Добрий вечір, Лисонько, куди йдеш?» — це мелодія української народної пісні «Добрий вечір, дівчино». В її спокійно-м'якому русі відчуваються ніби легенькі стрибки. Ця грайлива мелодія добре передає полохливість, добродушність Зайчика-стрибунця, його обережні, боязкі рухи. Така ж за характером фактура супроводу: акорди стаккато з форшлагами.

КОЗА-ДЕРЕЗА

ДИТЯЧА
КОМІЧНА
ОПЕРЕТКА
ВЪ ОДНОМЪ ДНІ

Грав. Рус. Лица

ЛЪБРЕТТО УЛОЖИЛА

ДНІПРОВА ЧАЙКА

МУЗИКУ ВПОРЯДУВАВЪ

Мисенко.

ДВѢРЬ
Накладомъ - Дзвѣнка
1891.

ЦѢНА ВО КР.

Обкладинка першого видання опери «Коза-дереза» (1891).

М. В. Л. *№ 188*
ГЛАВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ *Ген. М. Коцюбинський 1903*
по
ДѢЛАМ ПЕЧАТИ.
18 Марта *№ 3*, *№ 2188*.
Вследствие представления от 13 сего Марта
за № 664, возражая при семъ рукопись на мѣл-
російскомъ нарѣчїи подъ заглавіемъ „Панъ
Коцький, комична дитка опера у 4 дѣяхъ.
Текстъ Днїпровой Чавки, музыка М. Лисенко“,
Главное Управление по дѣламъ печати усѣдом-
ляетъ С.-Петербургскій Цензурный Комитетъ,
что означенное сочиненіе подлежитъ запрещенію.
Начальникъ Главнаго Управленія
по дѣламъ печати, Сенаторъ *В. Жуковскій*
Правитель Дѣлъ Главнаго Управленія
по дѣламъ печати, Членъ Совѣта *В. Жуковскій*

Постанова Головного Управління
у справах преси про заборону опери
«Пан Коцький» (1903).

Сцена з опери «Пан Коцький»
(Харківський державний акаде-
мічний театр ім. М. В. Лисенка).

Пісенька *Вовчика* «Ой, я сірий Вовчок» — це мелодія жартівливої народної пісні «Ой, під вишнею», яка добре підходить для характеристики лукавого пройдисвіта *Вовчика*, що «на тих овечок пильно поглядає».

Вихід *Ведмедя* в опері супроводжує мелодія колядки «Ходив-походив місяць по небу»¹ (пісня *Ведмедя* — «Ходив я, ходив по всіх пасіках»). За характером вона протяжна, розвивається в межах інтервалу квінти і створює враження повільних незграбних рухів, чогось важкого і неповороткого, що, дійсно, властиво буркотливому *Ведмедю-ласуну*.

Для характеристики сміливця *Рака*, який один лише не злякався *Кози*, *Лисенко* використав українську народну пісню «І шумить, і гуде», сповнену молодецького завзяття й відваги. В мелодії широкі стрибки спочатку на кварту вниз, а потім

¹ «Ходив-походив місяць по небу». Див. рукописи М. В. Лисенка в Кабінеті М. В. Лисенка при Київській державній консерваторії.

на велику сексту вгору допомагають створити образ хвацького і впевненого Рака, який вихваляється: «Ой, я Рак-неборак, я не простий козак, я над раками пан, я болотний гетьман».

Такі музичні характеристики дійових осіб.

В опері «Коза-дереза» є дві хорові сцени. Вони утворюють ніби рамку до всієї опери.

Пролог починається хором, в якому розповідається про купівлю Кози, її перебування у Діда, про обурливу невдячність «Кози навісної». В основі цього хору — українська народна пісня «Ой, посіяв козак гречку». Інтонаційне зерно його — проста мелодія скоромовно-речитативного характеру:

Другий хор пролога — «Розсердився старий Дід». Характер мелодії до деякої міри драматичний. Інтонаційно хор близький багатьом українським народним пісням, як наприклад, «Марино, Марино, ой чого ти тужиш?», «Задумав дідочок», «Маріє, Маріє, та чого ходиш, нудиш?»

12 Allegretto con fuoco

Розсердия. ся ста. рий ді. свою ба. бу по. бив

Третій хор — «Розсердився старий Дід на Козу брехливу» — теж динамічно насичений, виразний. Цим хором завершується пролог опери «Коза-дереза», який становить єдине монотематичне ціле.

Розглядаючи хорові сцени, цікаво звернути увагу на діалоги Діда й Кози, подані без музики, у формі римованої прози. Вони повторюються два рази, чергуючись з хором. Такі розмовні моменти полегшують сприймання опери дітьми і наближають її до дитячих ігор.

Остання хорова сцена опери — «Ходім, братця, воювати». В ній звучить дружний заклик обурених звірів помститися Козі-дерезі. Композитор вдало використав тут бадьюру оптимістичну народну пісню «Про Купер'яна».

Гармонічна мова опери є одним з основних засобів музичної виразності. В опері «Коза-дереза» М. Лисенко талановито використав ладово-гармонічні багатства української народно-пісенної творчості. Фактура фортепіанного супроводу відзначається гнучкістю і логічністю.

Насиченість музичного матеріалу опери зображально-ілюстративними моментами значно полегшує сприймання її юними слухачами.

Так, музика, що супроводжує вихід пухнастого полохливого Зайчика (акорди з форшлагами) — легка, грайлива:

Не менш вдало зображено момент, коли лізе Рак, чіпляючись за гілля (низпадаюча коливна одноманітна мелодична лінія, повільний темп).

Наведені приклади фортепіанної партії свідчать про надзвичайну випуклість музичних образів твору. Зрозуміло, діти можуть легко відрізнити музику, що супроводжує появу Зайчика, від музики, яка характеризує Ведмеда або Рака. Це говорить про те, що композитор створив по-справжньому талановиту оперу, цікаву і зрозумілу дітям.

Оперою «Коза-дереза» М. Лисенко поклав початок великій благородній справі — створенню в українській музиці дитячої опери.

У творі використано багато популярних народних мелодій. Вони легко запам'ятовуються і оброблені композитором так, що своїм діапазоном і мелодичними зворотами відповідають вокальним можливостям виконавців.

«Коза-дереза» розрахована на дітей дошкільного і молодшого шкільного віку. Жвава, дотепна, справді народна вистава, вона має велике художнє значення. Мініатюрна за своєю будовою, опера М. Лисенка не вимагає ні значного складу виконавців, ні великої сценічної площадки і тому може бути поставлена в будь-якій школі, дитячому садку тощо.

Композитор здійснив в цій опері принцип: просто й цікаво говорити з дітьми мовою музики, розповідати казку так, щоб не нав'язувати їм готових висновків, а примусити дітей замислитися над тим чи іншим явищем життя.

Саме про таку виховну роль казки говорив В. Г. Белінський: «Ви розповідаєте дітям казку чи повість: сховайтеся за неї, щоб вас було не видно, хай все в ній говорить само за себе, безпосереднім враженням. У вас є моральна думка — чудово, не висловлюйте ж її дітям, але дайте її відчутти, не робіть з неї висновку в кінці вашої розповіді, але дайте їм самим зробити висновок»¹.

Опера «Коза-дереза» незмінно користується широкою популярністю і любов'ю дітей, приносить їм багато радості.

---

¹ В. Г. Белінський. Детские сказки дедушки Ирины. Полн. собр. соч., т. 4, М., Изд-во АН СССР, 1954, стор. 94.

ОПЕРА «ПАН КОЦЬКИЙ»

У порівнянні з «Козою-дерезою» опера «Пан Коцький» має більш широке громадське звучання. Це — сатирична опера. Всі її події й образи взяті з побуту людей і перенесені в світ тварин. В узагальнених образах Лисиці і пана Коцького за допомогою влучних прийомів алегорії і пародіювання викриваються й засуджуються такі людські пороки, як ледарство, підлабузництво, паразитизм.

Саме тому М. В. Лисенку не вдалося надрукувати оперу. Публікація її була категорично заборонена цензурою, про що свідчить повідомлення Головного управління у справах преси від 19 березня 1903 року.

Написана у 1891 році, опера «Пан Коцький» вперше була видана лише в наш час, у 1945 році.

Літературну основу опери становить сюжет казки, яка зустрічається в збірках українських народних казок під назвою «Пан Коцький», а в збір-

ках російських народних казок під назвою «Кот Котофеевич».

Лібретто опери створила письменниця Дніпрова Чайка; вона скоротила казку, зробивши її більш чіткою і лаконічною, придатною для виконання дітьми і легкою для сприймання.

Лібретто зберігає всі тонкощі мови народних казок і добре піддається музичній інтерпретації.

Його треба визнати вдалим і в драматургічному відношенні: дія розвивається легко, невимушено, сюжет позбавлений зайвих деталей.

Ось короткий зміст опери.

...Живе в лісі Лисиця і горює, що залишилася без свого Лисовина самотньою удовицею. Та раптом з'являється Кіт, якого за ледарство вигнав хазяїн. Він величає себе паном Коцьким.

Домовилися Лисиця і пан Коцький поєднатися та жити разом, щоб «дурних дурити».

Тим часом Заєць довідався про це і розповів звірам, що у Лисиці є страшний «пан-чоловік», який «по двадцять душить враз». Щоб задобрити пана Коцького, перелякані звірі вирішили запросити його до себе на обід. Почали вони готуватися, а Зайця вислали сповістити про це пана Коцького.

І ось Лисиця й пан Коцький ідуть на званий обід. Страшно стало звірам, і вони ховаються — хто на дерево, хто під кущ, хто за колоду. Кабан, утікаючи, крутнув хвостом, Кіт подумав, що то пацюк, і кинувся на Кабана. Переляканий Ведмідь упав з дерева та прямо на Вовка.

Паніка оволоділа звірами, злякався і пан Коцький, розбіглися всі, хто куди, в різні сторони.

Одна Лисиця сміється, узявшись за боки, рада, що помстилася своїм ворогам...

На відміну від «Кози-дерези» опера «Пан Коцький» розрахована на більш дорослих «співаків»— приблизно від 10 до 13 років, які повинні мати певні музичні здібності і виконавську практику.

Як і «Коза-дереза», опера «Пан Коцький» глибоко народна своєю морально-етичною основою.

Музична мова її пройнята народно-пісенними інтонаціями і танцювальними ритмами.

У порівнянні з «Козою-дерезою» «Пан Коцький» має певні ознаки великої опери: вона складається з 4-х актів, включає арії, ансамблі, хори, інструментальні уривки. Між діями є музичні антракти.

Основна ідея опери знайшла своє яскраве втілення в музичних образах твору. Вони написані автором з великою майстерністю.

Музичні характеристики дійових осіб, особливо пана Коцького й Лисиці, відзначаються своєю сатиричною спрямованістю; цього композитор досягає алегоричним використанням народних пісень.

Щоб простежити розвиток музичних характеристик дійових осіб опери, розглянемо послідовно кожен дію.

Перша дія знайомить нас з головними дійовими особами опери — Лисицею і паном Коцьким. Вона включає арію Лисиці і велику розгорнуту сцену пана Коцького і Лисиці.

Починається опера арією Лисиці.

Після невеликого інструментального вступу

звучить перша частина арії, в якій розповідається про «бідування сіромахи Лисиці», що «без свого Лисовина зосталась вдовиця». Широка наспівна мелодія цієї частини арії нагадує народні пісні про гірку жіночу долю.

15 *Andante sostenuto*

Ой, го- рень- ко, го- ре сі- ро- мв- сі Лис- си- ці

Інтонаційно вона близька до української народної пісні «Ой, боже, боже, коли той вечір буде».

З народних пісень запозичена і її структура, в основі якої — 6-тактні речення. Як часто це буває в народних піснях, перше речення закінчується половинним кадансом на домінанті.

Дуже виразна поліфонічна фактура супроводу; окремо треба відзначити гнучку мелодичну лінію баса — це самостійний голос, який разом з основною мелодією та середніми голосами утворює єдине ціле і робить пісню ще більш наспівною і виразною.

16 *Andante sostenuto*

Різко контрастна першій — середня частина арії: це спогад Лисиці про те, як колись була вона «весела, лукава і звірам, і людям добре допікала».

Звучить танцювальна грайлива мелодія скерцозного характеру.

Така різка зміна настрою підкреслює легковажність Лисиці і викликає у дітей негативне ставлення до неї. Маленькі слухачі вже розуміють, що ця лиходійна Лисиця прямо протилежна чепурній Лисичці-сестричці з дружного гурту звірів в опері «Коза-дереза».

У своїй інтонаційній основі мелодія цієї частини близька до багатьох жартівливо-танцювальних пісень, як наприклад, «Дід рудий» та ін.

В цій же дії ми зустрічаємося вперше і з головним негативним персонажем опери — паном Коцьким.

Читаємо ремарку: «...вилітає настовбурчений Кіт, нявчить, прискає». М. Лисенко майстерно відтворює цей момент в партії фортепіано: акцентовані акорди з форшлагами, яскраві гармонічні співставлення допомагають дітям дійсно, почути в музиці нявчання найжаченого Кота.

Пан Коцький розповідає, як він нашкодив своєму хазяїну і ледве втік від кари. Проте Кіт бадьориться і удає з себе хороброго і страшного звіра. Рішучий вольовий характер мелодії його пісні вдало передає пихатість і самовпевненість Кота.

19 *Moderato*

Я Ніт-ко-то-хвій, ще й Ма-тві-йо-вчї!

Пісня сприймається іронічно: діти добре знають, що пан Коцький лише прикидається непідступним і гордим.

Познайомивши слухачів з кожним з двох головних персонажів опери окремо, тобто намалювавши ніби експозицію цих образів, композитор подає загальну сцену Лисиці і пана Коцького, в якій вони охарактеризовані вже більш розгорнуто, яскраво — так їх образи набувають дальшого розвитку.

Сцена Лисиці і пана Коцького побудована на діалогах.

Лисиця охарактеризована мелодією української народної пісні «Лугом іду, коня веду». Ця мелодія є лейттемою Лисиці. Вона проходить в опері кілька разів, дещо змінюючись відповідно розвитку дії.

Побачивши пана Коцького, Лисиця вирішує разом з ним мстити ворогам. Улесливо звертається вона до нього: «Не гнівися, не жахайся, любий ти мій пане!» Композитор влучно використав тут мелодію пісні «Лугом іду» — в її інтонаційній основі поруч з надзвичайною гнучкістю, плавністю мелодичної лінії (див. перший приклад) є елементи рішучості, твердості (див. другий приклад).

Порівняємо два музичні уривки:

20 а Moderato *P dolce*

Не гні_ви_ся, не жа_хай_ся, лю_бий ти мій па_не

20 б *P*

Не стра_шна я, я Ли_сич_на

Виразності лейттемної характеристики Лисиці сприяє майстерне використання композитором різних засобів музичної виразності — гармонії, динамічних відтінків і т. д.

Одверто, з властивим йому нахабством, пан Коцький рекомендується: «Над котами я пан, я пан Коцький, я гетьман».

Щоб підкреслити його пихатість і зухвальство, Лисенко вибирає мелодію різкого характеру і починає її з кульмінації.

Зав'язкою дії є дует Лисиці і пана Коцького, в якому вони заявляють про свій намір «дурити чесних звірів». Спільність інтересів членів ансамблю підкреслюється тим, що музичні партії їх зливаються в єдиній формі.

Інтонаційно дуєт дуже близький до слов'янської пісенності, зокрема чеської, а також до багатьох українських народних пісень.

На цьому закінчується перший акт опери.

У другій дії опери слухачі знайомляться з Ведмедем, Вовком, Кабаном.

Дія відбувається в лісі біля лігва Ведмедя.

Інструментальний вступ малює звірів в спокійній обстановці, в дружньому гурті.

Широкі важкі акцентовані акорди, квартові ходи в мелодії, низький регістр звучання влучно характеризують незграбного Ведмедя, грізного Вовка і неповороткого Кабана:

Вступ безпосередньо переходить в тріо Вовка, Ведмедя й Кабана, побудоване на українській народно-побутовій гумористичній пісні «Ой, хто п'є, тому наливайте». Зміст її повністю відповідає сюжетній ситуації, і ми бачимо ніби інсценіровку народної пісні.

Як і в інших випадках, ця пісня не лише дотепно характеризує персонажів опери, але й зручна для дитячого виконання — діапазон не перевищує квінти (соль першої октави — ре другої октави). Мелодія гармонізована переважно тризвуками.

Ведмідь і Вовк дізнаються, що простодушний Кабан одержав «гарбуза» від хитрої Лисиці і не може знести образи. Вони щиро співчують йому і обіцяють провчити Лисицю. В цьому епізоді використано ще одну українську побутову пісню «Ой, куме, куме, добра горілка», яка прекрасно імпонує безтурботному, веселому настрою Ведмедя.

Дружній дует Вовка і Ведмедя завершує сцену і звучить як ансамбль згоди, єдності. Речитативного характеру мелодія схожа на народні частушки або коломийки:

22 *Allegretto*

mf

Не жу-ри-ся. то-ба-ри-шу, у-се бу-де го-же

mf

Таке співставлення — тональність доміанти в другій частині мелодії по відношенню до початкової тонічної (до-мажор і соль-мажор) — властиве багатьом пісням, наприклад, «Ой, лопнув обруч» — українська народна пісня, «Светит місяць» — російська народна пісня та ін.

Мирне життя звірів раптово порушується звісткою про те, що з'явився страшний звір — пан Коцький.

Вбігає переляканий Заєць, важко одихується, крутить вухами, головою. Стурбовані звірі звертаються до нього з запитанням: «Що з тобою, Зайче сивий?»

Починається невеликий ансамбль, який Лисенко подає на домінантовому органному пункті, щоб підкреслити схвильованість звірів.

Збентежений Заєць відповідає збудженою скоромовкою; неспокійний пунктирний ритм супроводу добре передає його переляканість:

23 Allegro non troppo

Ой бра-ті-чи, го-луб-чи-ки, си-ді-те ви-ти-хо!

Розповідь Зайця кілька разів переривається схвильованими репліками хору: «Ну, мерщій говори! Може, треба нам усім до нори», що робить цю сцену напруженою, динамічною. В ній використані мелодії або інтонації українських народних пісень: «Казав мені батько», «Гречаники»¹, весільної пісні «Ой, сват добрий, ой, сват добрий, а сваха лихая»². Користуючись різноманітними художніми засобами, композитор зумів майстерно передати в ансамблі настрій звірів.

Вовк пропонує запросити на обід пана Коцького, щоб задобрити його. Настрій у всіх підви-

¹ Див. рукописи М. В. Лисенка в Кабінеті М. В. Лисенка при Київській державній консерваторії.

² Там же.

щується. Звучить мелодія жартівливої танцювальної пісні «Гречаники». На цій же бадьорій мажорній мелодії побудована радісна відповідь звірів: «От і добре, наваримо ми обід на славу».

Закінчується дія ансамблем звірів — твердо звучить їх рішення: Заєць піде до пана Коцького.

Як ми бачили, в першій дії композитор познайомив нас тільки з однією групою персонажів, а саме головними героями — Лисицею і паном Коцьким; в другому ж акті ми зустрілися з іншою групою — представниками звірячого гурту — Ведмедем, Кабаном, Вовком, Зайцем. Але події швидко розвиваються, і в наступних актах ми вперше спостерігаємо цих різних персонажів в зіткненні, в боротьбі, яка досягає свого найвищого ступеня в останній дії опери.

Третій акт складається з двох великих сцен: сцени Лисиці і пана Коцького та сцени Зайця, Лисиці і пана Коцького.

Дія відбувається біля Лисиччиної хати. В ремарці читаємо: «Коло хати посипано пісочком, ростуть квіти, Лисиця чепурить своє дворище». Цей мирний настрій звучить і в розгорнутому інструментальному вступі споглядального, лірично-наспівного характеру:

Сцена з опери «Пан Коцький» (Київський державний академічний театр опери та балету ім. Т. Г. Шевченка).

Доповідь цензора Санкт-Петербурзького Цензурного Комітету про оперу «Пан Коцький».

Доповідь цензора Ф. Кювона
о рукописі на російській мові,
складеної народом під назвою
«Пан Коцький», кимсь
відомим оперна у 4-х діях
Жаном Дмитровим та інш.
музиком А. Мисенка.

Вашою доповіддю
Доповідь цензора Санкт-Петербурзького Цензурного Комітету про оперу «Пан Коцький»

В) рукопис містить багато
и котра, ^{вважається} ~~вважається~~ ^{дуже цікавою} ~~дуже цікавою~~ біографією
крупного злодія: медвіка,
кабана, вака и др.

Але виду ^{вважається} ~~вважається~~ ^{дуже цікавою} ~~дуже цікавою~~
характера ^{вважається} ~~вважається~~ ^{дуже цікавою} ~~дуже цікавою~~
мисль и ^{вважається} ~~вважається ^{дуже цікавою} ~~дуже цікавою~~
самим автором ^{вважається} ~~вважається ^{дуже цікавою} ~~дуже цікавою~~
горю не припускає ^{вважається} ~~вважається ^{дуже цікавою} ~~дуже цікавою~~
розумити ^{вважається} ~~вважається ^{дуже цікавою} ~~дуже цікавою~~
на основі ^{вважається} ~~вважається ^{дуже цікавою} ~~дуже цікавою~~
по 2 пер. отг 9-го ^{вважається} ~~вважається ^{дуже цікавою} ~~дуже цікавою~~
34 ~~№ 7143~~ № 7143 51~~~~~~~~~~~~

Декатра 1895 г.

Заслужена артистка УРСР
Т. Пономаренко — Весна (опе-
ра «Зима і Весна»).

Обкладинка першого
видання опери «Зима
і Весна» (1903).

Вступ безпосередньо переходить в арію Лисиці, що складається з двох контрастних частин: перша частина побудована на мелодії пісні «Лугом іду» — Лисиця скаржиться на ледарство пана Коцького, на його «байдужість до діла». Але поступово вона заспокоюється: «Та дарма, що він дурний, аби бадьористий» і радіє, що за допомогою пана Коцького нашкодить звірам: «Я ж хитренько підведу, обдурю всіх чисто».

Після наспівної першої частини звучить бадьора і жвава танцювальна мелодія, характер якої підкреслюється і супроводом.

З'являється Заєць. Він розповідає Лисиці про свій страх перед паном Коцьким. Лисиця радіє: «Ага! Що, брехуни, попались, погані?» В мелодії—широкі октавні ходи, секвентність добре передають її зухвалість, торжество:

Розповідь Зайця переривається викриками пана Коцького «Мало! Мало! Мало!» Вони передані композитором низхідними глісандо і вдало імітують знайоме нам «Мяу! Мяу!»

Переляканий Заєць тікає; в музиці стрімкий рух угору з форшлагами по звуках тонічного тризвука, а далі швидкий низхідний рух квартолями допомагають відтворити цей момент.

Починається велика драматично насичена сцена Лисиці й пана Коцького. В цій сцені, як і в інших місцях опери, народна пісня — головний засіб музичної драматургії. Лисенко майстерно використовує окремі фрази чи інтонації народних пісень, які своїм характером відповідають ситуації, змісту даного моменту.

Ось хитра Лисиця улесливо звертається до пана Коцького:

Котохвійку, котохвійку,
Годі тобі спати.
Вийди, серце, на хвилину,
Щось маю казати —

і ми чуємо окремі звороти пісні «Лугом іду» з деякими змінами як в інтонаційному відношенні,

так і в гармонізації. Коли Лисиця гнівно лає пана Коцького за лінощі, в її партії звучить українська народна пісня «Хата моя рублена».

Так само музика, що супроводжує пана Коцького, вдало характеризує його.

Закінчується третя дія дуєтом Лисиці і пана Коцького. Зухвало сміються вони з переляканих звірів:

Нашо ж сила нам з тобою
Добре й так нам жити!
На те й розум, на те й хитрість,
Щоб дурних дурити!

Композитор використав мелодію української народної сатиричної пісні «Кисіль», в якій засуджується ледарство. І знов, як і в попередніх діях, це ансамбль-згода; партії Лисиці і пана Коцького побудовані на одній і тій же мелодії, з однако-вим ритмічним рисунком:

В четвертій дії опери наступає кульмінація і розв'язка — це прихід пана Коцького і Лисиці на обід та загальний переполох.

Починається дія інструментальним вступом, після якого звучить хор звірів. Він написаний композитором з винятковою майстерністю і інтонаційно нагадує відому народну пісню «Про Купер'я-

на», своїм змістом схожу з даною сюжетною ситуацією. Використовуючи темброві барви різних голосів, Лисенко драматизує хорову сцену, робить її жвавою і гумористичною.

Майстерно відтворений в музиці і момент, коли схвильовані звірі, почувши від Зайця про наближення пана Коцького, починають безпорадно метушитися:

30 Allegretto

mf Од-ні на-жуть: схо-вай-мо-ся,
дру-гі на-жуть: ос-тань-мо-ся.

mf Од-ні на-жуть: си-дім-ти-хо,
дру-гі на-жуть: бу-де-ли-хо!

Ця сцена добре підготовляє появу Кота і Лисиці.

Фінал опери подано в жартівливо-комедійному плані; його музика побудована на швидкому чергуванні коротеньких схвильованих реплік кожного із звірів і яскраво передає їх переляканість.

Кабан:

31 Allegro piu mosso

Ой ку-ди ж ме-ні, ку-ди?

Ведмідь:

32 *Allegro più mosso*
mf

Не ми_неш-та_ ки бі_ди!

Вовк:

33 *Allegro più mosso*
mf

Ой всі ко_сті по_ла_мав!

Пан Коцький:

34 *Allegro più mosso*
f

Мяу! Мяу! Мяу! Мяу!

Кінчається сцена зловтішним «ха-ха-ха» лукавої Лисиці, яка радіє з того, що знову у неї з'явилася можливість «посварити всіх, роздразнити та з усіх сміятись».

Так за допомогою народних, глибоко реалістичних засобів музичної виразності композитору вдалося в алегоричних образах Лисиці і пана Коцького засудити паразитизм, брехливість і хижість панівної верхівки тогочасного суспільства.

В цьому велике виховне значення опери «Пан Коцький».

Народна пісня — основа музичних характеристик опери: Композитор використовує українські народні пісні творчо, оригінально, зважаючи на сатиричну забарвленість опери.

Чимало пісень підібрані композитором так, що зміст їх прямо відповідає певній сюжетній ситуації. Це українські народні пісні «Ой, хто п'є, тому наливайте», «Ой, куме, куме, добра горілка», «Про Купер'яна», «Гречаники», різні за своїм характером і тематикою. Деякі пісні звучать в іронічному плані, наприклад, «Лугом іду».

В багатьох місцях відчувається близькість до народних частушок і коломийок, особливо це стосується дуетів Лисиці і пана Коцького.

У порівнянні з оперою «Коза-дереза», в опері «Пан Коцький» більш розвинені вокальні форми. Значне місце займають інструментальні епізоди.

М. Лисенко майстерно користується багатьма засобами, що збагачують виразність музичної мови. Так, в його творі часто можна зустрітися з так званою фактурною варіаційністю (однакові мелодичні звороти супроводжуються різним акомпанементом) або з гармонічною варіантністю (ті ж самі мелодичні фрази гармонізуються по-різному) та ін. Як і в попередньому творі, музична мова опери М. В. Лисенка обумовлена народно-пісенною основою мелодизму, особливостями дитячого виконання, тим, що опера призначена для дітей.

Композитор глибоко розкрив ідею, морально-етичний зміст казки про «Пана Коцького» і зробив цінний внесок в скарбницю музично-сценічних творів для дітей.

ОПЕРА «ЗИМА І ВЕСНА»

Третя дитяча опера М. В. Лисенка «Зима і Весна» була написана у 1892 році, а видана вперше в 1903 році в Києві.

В основі сюжету — народна фантастична казка про Зиму і Весну.

В композиційному і фактурному відношенні «Зима і Весна» найскладніша з усіх трьох опер. Вона розрахована на виконання дітьми старшого шкільного віку, а окремі партії можуть бути підготовлені лише дорослими співаками, наприклад партія Мороза.

На відміну від двох попередніх опера «Зима і Весна» має велику розвинену увертюру.

Цим твором М. В. Лисенко зробив значний крок вперед, наблизивши дитячу музичну виставу до справжнього великого оперного спектаклю.

Лібретто склала письменниця Дніпрова Чайка.
За свідченням сина композитора Остапа Мико-

лайовича, М. В. Лисенко в той час захоплювався геніальною оперою М. А. Римського-Корсакова «Снігуронька», під впливом якої йому «прийшло на думку використати українські народні обрядові пісні, які були вже ним зібрані і оброблені для дитячого музичного спектаклю». Не випадково, що опера М. В. Лисенка характером світовідчуття загалом близька до чудової опери М. А. Римського-Корсакова.

Опера «Зима і Весна» — це поетична розповідь про те, як змінюються пори року.

Суворий буркотливий Мороз без жалю проганяє сумну заплакану Осінь. З'являється білолиця красуня Зима з своїми вірними супутниками Метелицею, Вітром, Ожеледдю, Дідом-сніговиком. Вони принесли з собою чарівні зимові свята з їх поетично-прекрасними radoщами.

Незабаром Сич-віщун попереджає, що Зимі з її друзями час тікати, бо летять вже птахи — перші вісники тепла. З дзвінкими радісними веснянками надходить світла красуня Весна; вона несе з собою пробудження природи, кохання, радість праці.

Такий короткий зміст опери.

Основна її ідея — перемога світла над темрявою, розквіт нових життєдайних сил, єдність людини і природи.

Микола Віталійович Лисенко назвав «Зиму і Весну» фантастичною оперою. Але фантастика її глибоко народна, тісно пов'язана з народним побутом.

Центральні дійові особи опери — персоніфіковані сили природи — Зима, Весна, Мороз, Вітер, Метелиця. Вони виступають як живі істоти з яскраво визначеними рисами характеру і поведінки, в результаті чого оживає і стає близьким і реальним казково-фантастичний світ природи.

Цікаво, що пори року в опері показано не в зовнішньо-декоративному плані, а в зв'язку з трудовим життям народу, його звичаями та обрядами. Наприклад, образ Зими нерозривно пов'язаний з образами з народного побуту, що символізують зимову працю, як Хлопець-веретено, Дівка-прядка, Хлопець-гребінь, і казково-фантастичними образами Баби-казки, Діда-ворожбита, Сича-віщуна тощо.

В опері композитор широко і творчо використав скарби української музичної народної творчості, зокрема обрядові пісні — колядки, щедрівки, веснянки й народні танці.

Своєрідність казково-фантастичного сюжету обумовила особливості музичної драматургії опери.

Опера складається з увертюри і двох актів.

Увертюра за формою близька до сонатного *allegro*. За змістом вона поділяється на дві частини відповідно характеру всього твору: перша пов'язана з образом Зими, друга — з образом Весни.

Невеликий вступ малює картину холодної зимової природи, скутої морозом і стужею.

На фоні одноманітного октавного тремоло в низькому регістрі звучать октавні і квартові ходи:

35 Allegro

p *f*

Відчуття зимового заціпеніння ще більше поглиблюється завдяки хроматично-низпадаючим акордам на фоні того ж тремоло, а також багаторазовому повторенню одного звороту, який секвентно кількома хвилями спадає вниз:

36^a Allegro

mf *p*

36^b Allegro

mf *p*

Перша тема сонатного *allegro* пов'язана з образом Метелиці. Це її танцювальна характеристика з яскравими інтонаціями українського народного танцю «Метелиця»:

37 Allegro

Друга, або побічна, партія, контрастна першій — це спокійна, мажорна, акордового складу тема.

Далі йдуть два епізоди. Перший — помпезно-привітального характеру: це урочистий вихід Зими з її челяддю; другий — зимові картини природи, в сувору музику яких вриваються весняні заклики, що нагадують про близький кінець Зими і прихід Весни.

Але Зима ще все-таки перемагає.

У другій частині увертюри відтворено боротьбу за остаточне ствердження Весни. Саме тому спочатку тут ще звучить музика, пов'язана з образом Зими (це інтонації хору колядників і щедрівників, що славлять Зиму). Мелодія урочистого характеру близька до української народної пісні «Вийшли в поле косарі». Цей епізод змінюється іншим — світлого, споглядально-ліричного характеру. Слухач ніби чує радісні передзвони, які віщують наближення Весни. Але на відміну від перших весняних закликів — коротких двотактних фраз, що лише нагадували про Весну, на цей раз звучить мажорна життєстверджуюча мелодія. В основі музики цього епізоду — плавні гнучкі мело-

дичні ходи у високому регістрі, супроводжувані рівними широкими акордами:

Та ось в увертюрі з'являються інтонації фінального хору опери «А вже весна», після чого іде кульмінація: в ній звучить ствердження Весни, перемога світла над тьмою, торжество радості.

Так побудована увертюра опери.

МУЗИЧНІ ОБРАЗИ ОПЕРИ

Зима — один із центральних і найбільш узагальнених образів опери. Композитор наділяє її реальними рисами живої людини; тому Зима має в опері свою вокальну партію. З другого боку, вона зображена в опері як явище природи, як її закономірність; відповідно композитор вводить розвинену інструментальну картинно-зображальну характеристику Зими з її лютими морозами, стужею і разом з тим з її святами, обрядами, іграми, піснями й танцями.

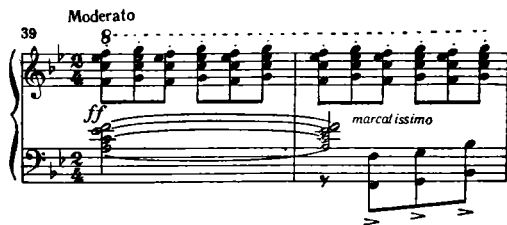
Природно, що, розглядаючи музичну характеристику образу, слід враховувати цю специфічну двоплановість його.

Коротка фраза в низькому регістрі в мелодичному соль-мінорі, яка то плавно іде вниз, то під-

німається вгору, з одноманітним ритмічним рисунком , разом з акцентованими октавами відтво-

рює картину мертвої зимової природи. Це перша інструментальна картинна характеристика Зими. Перед слухачем вимальовується прекрасний казковий краєвид: блискучо-біла снігова рівнина, безмежна, наче море, і навкруги величава тиша і спокій.

На цьому фоні звучить хор, який закликає «славно Зимоньку-царицю» скоріше «прибувати». У відповідь чуємо світлу привітальну музику. Повторення тріольним рухом широких октавних акордів у високому регістрі на *ff*, стаккато зображують урочистий вихід красуні Зими з її вірними друзями Метелицею, Ожеледдю, Вітром, Дідом-сніговиком.

Musical score for piano, measures 39-42. The score is in 2/4 time and features a Moderato tempo. The right hand plays a series of chords in the upper register, while the left hand plays a bass line with a *ff* dynamic and a *marcato* articulation. The tempo changes to *marcato* in measure 42.

В цій сцені прихід Зими сприймається в радісних світлих тонах, з усвідомленням її закономірної необхідності, передчуттям близьких веселих зимових свят.

Перша вокальна характеристика Зими — її тепле, лагідне звернення до Мороза, немов до коханої людини:

Здоров, здоров, Морозеньку,
Здоров, милий мій!
Ой, чого ти, Морозеньку,
Та такий сумний?

Мажорна мелодія, завдяки квартовим ходам, ритмічній чіткості, звучить привітно-ласкаво і разом з тим величаво:

40 *Andante moderato*

Здо_ров, здоров. Мо_ро_зень_ку,   здо_ров, ми_лий мій!

Цікаво простежити, як вдало підпорядковує композитор мелодію і ладово-гармонічні барви — текстові. Так, наприклад, друга фраза «Ой, чого ти, Морозеньку, та такий сумний?», яка йде після радісного привітання, передана мелодією іншого характеру, з відтінком суму і стурбованості, що підкреслюється зміною ладу — мажору на мінор.

Але ось Зима кокетливо звертається до Мороза:

Чи ти мене, моє серце,
В личко не пізнав?

І знову звучить привітальна мелодія, в якій ніби відчувається мила жіноча посмішка.

Мороз незадоволений з того, що Зима принесла з собою відлигу і марно намела снігу. Сцена закінчується дуетом Зими і Мороза — Зима лагід-

но заспокоює стурбованого Мороза. Дует інтонаційно близький до ліричних народних пісень і українських романсів (зокрема до романса М. Лисенка «Садок вишневий коло хати»). В ньому дві самостійні мелодичні партії; наспівності сприяє гнучка рухлива фактура супроводу.

Характерно, що в вокальних партіях переважають каданси з розходженням голосів в октаву, що властиво українським народним пісням.

Ця сцена змінюється веселим виходом колядників і щедрівників, які славлять Зиму. На їх запитання

Де ти уродилась, жвава, жартівлива
І до нас з якого царства прилетіла?—

Зима розповідає про славний холодний край Північ.

Її відповідь побудовано на мелодії попереднього хору з незначними варіаційними змінами.

Зима тут виступає, як могутня володарка, горда з того, що принесла свої радощі людям; вона звертається до них, як добродійна мати:

Ой, іду я, дітки, з-за білого моря.

Аж ось застрекотала Сорока, заходилася вити гніздо. Це насторожує Зиму. А Сич-вішун вже кричить про наближення Весни. І Зима втрачає свою впевненість. Тепер в її інтонаціях немає спокою, величі і твердості. З благанням звертається вона до Мороза:

Ой, Морозе, що це буде?
Насміються всі з нас люди!—

і умовляє його скувати холодом землю, наместі снігу, заморозити «брехуху Сороку» і «насмішника Сича».

Композитор яскраво відтворює в музиці схвилюваність Зими: рухлива мелодія з характерним інтервалом зменшеної терції соль — сі, повторення одного й того ж домінантового звука з квартовим відхиленням вгору і потім півтонове його «оспікування» вдало передають настрої Зими:

Ой Мо_ро_зе, що це бу_де? На_смі_ють_ся всі з нас лю_ди!

Напруження зростає, і змінюється мелодична лінія, драматизується супровід, гармонія.

Хор челядників раптово переривається дзвоном: Весна вже зовсім близько.

Збентежена Зима звертається до своїх вірних друзів:

Челядоньки, голубоньки,
Помоги давайте!
Ой, чую я, що смерть моя,
Ой, не допускайте!

В цій мелодії, близькій за характером до плачу-голосіння, чуємо цілковиту безпорадність і відчай:

Че_ля_доньки, го_лу_боньки, по_мо_ги да_вай_те!

Різко напружений і супровід даного епізоду: загострено пунктирний нисхідний рух, сумний підголосок у середньому голосі.

Перед нами зовсім інша Зима — з гордої величної красуні-володарки вона стала слабкою, немічною, розгубленою.

Така загальна музична характеристика Зими.

Після виходу Весни і її примовки «Ось зеленая вербиця, згинь ти, Зимо білолиця» — Зима остаточно зникає зі сцени.

Мороз в опері охарактеризований як гордий, суворий хазяїн, господар, що пильно стежить за порядком і чистотою.

В сцені з Осінню, яку він гнівно проганяє, Мороз говорить про себе:

Я хазяїн справний, чепурний та строгий!
Я кладу із криги на річках дороги,
Прибираю в лісі і болото, й листя,
Щоб було у мене всюди, всюди чисто!

В музиці цієї характеристики переважають вольові, різко акцентовані ходи мелодії, супроводжувані важкими акордами чіткого ритмічного

рисунка. Композитор вдало використовує знижені VII і VI ступені в до-мажорі:

Виконуючи прохання Зими врятувати її від Весни, Мороз махає соною, і в ту ж мить все навкруги замерзає. Цю картину в музиці відтворює невелика інструментальна фраза, в якій синкопне повторення октави чергується з альтерованими акордами і зменшеним тризвуком:

Весна вже зовсім близько, і Мороз знає, що її прихід несе смерть і йому, але він ще вірить в свої сили і заспокоює Зиму:

Не турбуйся, Зимо-пані,
Москаля¹ піймаю,
А з ним вкупі ще багато
Я робить здолаю.

¹ Москаль — це північно-східний вітер.

І знову чуємо впевненість в рішучих інтонаціях мелодії і активному акордовому супроводі:

Мороз більше не з'являється на сцені після примовки Весни «Ой, червонеє яечко, згинь, Морозе-Морозечку!»

В опері є ще ряд образів, зв'язаних з зимою: це Метелиця, Вітер, Дід-сніговик і Ожеледь.

Метелиця — одна з вірних супутниць Зими. Вона зображена метушливою, безтурботною, легковажною. В основі її музичної характеристики — український народний танець «Метелиця».

В першій дії є інструментальна характеристика Метелиці. Композитор вдало використовує куплетну варіаційність, характерну для народного музикування.

Швидкому рухові шістнадцятими протиставлений хроматично низпадаючий голос, який звучить суворо, ніби нагадуючи про зимову завірюху.

В опері є ще вокальна характеристика Метелиці — в другій дії. Коли налякана Зима звертається до своїх челядників з благанням захистити її, то першою відгукується Метелиця:

Окрутнуса, обернуса,
Затанцюю шляхом,

Налякаю воріженьків
Превеликим страхом!

В основі її вокальної партії — інтонації того ж народного танцю з характерним поверненням до домінантового звуку «ля», що ніби відтворює швидке кружляння Метелиці.

47 Andantino

О_крут_ну_ся, о_бер_ну_ся, за_тан_цю_ю шля_ком.

Viter в опері протиставлений Морозу як його суперник. Він залицяється до Зими, відвертаючи її увагу від Мороза.

Вітер має лише одну вокально-інструментальну характеристику — в першій дії.

Розгніваний Мороз скаржиться на нього Зимі. У відповідь на це Вітер лає Мороза:

Тьху, ти, як він розходився!
Дума він, що цар!

В мелодії відчутно вольові уперті інтонації. Коли ж він звертається до Зими з словами:

Плюнь на нього: я твій милий,
Брат і поводар! —

мелодія втрачає попередню різкуватість.

Супровід насичений звукозображальними моментами, що імітують пориви і свист Вітру:

Poco allegro

48

В характеристиці Діда-сніговика чимало спільного з характеристикою Мороза — та сама суворість і хазяйновитість.

Вперше Дід-сніговик з'являється в сцені зустрічі Мороза і Зими. Звертаючись до Мороза, він заспокоює його:

Не журися, Морозеньку,
Невеликий гріх;
Маю повний лантух снігу,
Стане ще на всіх.

В музиці переважає спокійна і впевнена розповідальність, ритмічний рисунок рівний:

49 Andante

Не жу_ри_ся. Мо_ро_зень_ку, не_ве_ли_кий гріх;

У другій дії ми знову зустрічаємося з Дідом-сніговиком; він дорікає Метелиці за її легковажність:

Не дуже ти, молодице,
На сніжок мій квался,
Бо за вами, гувлісами,
І мішок порвався.

Музика відтворює занепокоєність Діда-сніговика, що, як і Мороз, не може примиритися з безладдям.

Інтонаційно мелодія нагадує скоромовний речитатив і близька до лайливої розповіді:

50 *Moderato*
mf

Не ду_же ти мо_ло_ди_це, на сні_жон_кій нвал_ся.

Ожеледь є епізодичним образом опери. Музика, що характеризує її, безтурботно-танцювального характеру, з моментами полонезного ритму на фоні своєрідного картинно-зображального супроводу, заснованого на стрімких пасажах:

51 *Moderato*

p *glissando*

Роль *Осені* в опері теж незначна. Вона представлена лише двома піснями. Проте їй належить одна з найбільш виразних і яскравих музичних характеристик. Ми зустрічаємося з Осінню лише на початку дії. Мороз гнівно лає і проганяє її. Осінь з торбою і палицею спиняється перед порогом і, плачучи, співає свою першу пісню:

Дядечку Морозе,
Мій вельможний пане,

Хто ж без мене, дядьку,
Хатоньки догляне?

Та без мене й стежка
Заросте, пробита
До могили сина —
Коханого Літа!

Невеликий двотактний вступ надзвичайно яскраво передає глибоку печаль Осені: коливна, гнучка фактура супроводу, зменшений септакорд VII ступеня перед тонічним тризвуком, закінчення на гармонічній домінанті:

Сама пісня дуже виразна, широко наспівна, глибоко народна своєю інтонаційною природою. В її мелодичних зворотах ясно відчутні благання і плач:

Дя-деч-ку Мо-ро-зе, мій вельможний па-не

Але Мороз невмолимий. Він не хоче й слухати Осінь.

Скривджена, немічна, вона, ідучи, співає другу пісню, яка ще більше поглиблює її сумний настрій:

Горе мені, горе,
Бідній сиротині...
Ой, піду далеко
По сумній дорозі,
Розіллю по світу
Дрібненькії сльози!

У двотактному вступі плавний рух вгору і зупинка на 3-й долі такту імітують зітхання, близькі до стогону:

На цьому фоні чуємо виразну мелодію, інтонаційно близьку до української народної пісні «Ой, добрая годинонька була».

Після другої пісні Осінь зникає, відступаючи перед невблаганним поступом Зими.

Не можна не відзначити глибоку народність, людяність образу Осені. Вона наділена рисами, властивими живій людині з її болями і переживаннями, з її скорботою. Обидві пісні дуже близькі за своїм настроєм до народних пісень про тяжку жіночу долю, як наприклад: «Ой, попливи, вутко», «Червона ружа», «Піють півні» та ін.

Зимі з усіма її різноманітними супутниками протистоїть образ світлої красуні *Весни*.

Це також живий реальний образ «гарної дів-

чини у віночку», яку супроводжують веснянки-дівчата.

Вперше Весна з'являється в другій дії.

Хор за сценою співає про появу птахів—перших вісників тепла. Фортепіанний супровід цього хору якраз і становить інструментальну картинно-зображальну характеристику Весни. Ми чуємо музику легку, світлу, споглядально-ліричного характеру, ніби весняні передзвони, які сповіщають про наближення Весни. Таке враження створюється завдяки плавному тріольному руху рівних широким акордів.

З'являється Весна — казково-прекрасна молода дівчина і співає радісну привітальну пісню «На плужечку, на плужечку, по крутому бережку», розповідаючи людям, які гостинці принесла вона з собою:

Я везу усім роботу
Ще й веселую охоту,
Я везу всім вільну волю,
Та кохання, та здоров'я!

В основі пісні — світла гнучка мелодія з м'яким ритмічним рисунком:

56 *Andante moderato*

На плу́жеч - ну, на плу́жеч - ну, по круто - му бе_режеч - ну

В супроводі — рівний рух п'ятизвучних акордів у високому регістрі з яскравими гармонічними співставленнями.

Далі в пісні Весни мелодія стає ще більш плавною і наспівною, а супровід — більш легким і прозорим: замість п'ятизвучних, з'являються тризвучні акорди, до яких в окремих місцях додаються виразні підголоски:

Вся музика створює відчуття сонячної, радісної весняної картини. Щоб особливо підкреслити слова: «Я везу всім вільну волю, та кохання, та здоров'я», — композитор переносить мелодію в більш високий регістр і акцентами виділяє окремі її звуки.

Змінюється і супровід; в його основі — октавне ведення мелодії на фоні акордового тремоло з характерним народним зворотом:

Хор славить Весну-королівну, у відповідь на що вона проголошує загибель Зими і Мороза і привітно звертається до людей: «Ворогів ми поборолі, ви усі тепер на волі». Радісно звучить музика цього звернення.

Лунають веселі заклики: «Завиваймо танки, затиняймо веснянки!», які переходять в апофеозний фінальний хор «А вже весна, а вже красна»; в ньому стверджується основна ідея опери — неминуча загибель всього старого, темного, холодного, перемога тепла і світла життя.

ХОРОВІ СЦЕНИ В ОПЕРІ

На відміну від двох попередніх дитячих опер М. В. Лисенка в «Зимі і Весні» значна музично-драматургічна роль належить хоровим сценам. Це пояснюється тим, що М. В. Лисенко прагне відтворити життя і побут народу. Як відомо, Микола Віталійович з любов'ю збирав, а згодом упорядкував та обробив пісні, які увійшли в його чотири збірники обрядових народних пісень. Деякі з них використані композитором в цій опері.

Розглянемо хори, пов'язані з Зимой і зимовими святами.

Перша хорова сцена — на початку першої дії: Веретено, Гребінь, Прядка, Баба-казка, Дід-во-рожит танцюють і співають: «Нумо, нумо, збираймося», закликаючи Зиму скоріше прибувати:

Ой, ти, Зимонько, цариця,
Оглядная, білолиця,
Ясноока, чорноброва,
Прибувай до нас здорова!

В основі хору — мелодія спокійно-танцювального характеру. Голоси ідуть в унісон або часом розходяться в кварту, квінту, сексту, октаву. Характерно, що у супроводі весь час повторюється одна й та ж ритмо-мелодична фігура, характерна для плавного колового танцю:

Наступна сцена побудована на народних колядках і щедрівках. Починається вона хором тих самих фантастичних супутників Зими. Вони співають про наближення славного свята:

Ось ковбасок низки,
Вже колядки близькі!

Мелодія скоріше нагадує ігрову приказку, ніж пісню; в її інтонаціях переважає речитативна розповідальність з багаторазовим повтором:

60 Allegretto

Хор безпосередньо переходить в колядку «Ірод проклят засмутився», яку співають за сценою. Це народна колядка¹.

Діатонічна в своїй основі мелодія співається або в унісон, або в октаву, і при такому звучанні хору — поліфонічно насичена, виразна фактура супроводу.

Вибігають дівчата, хлопці — колядники і щедрівники, звучить виразний хор святково-поетичного настрою, побудований на одночасному сполученні колядки «Нова рада стала»² і щедрівки «Щедрик-ведрик».

Композитор вдало поєднає дві контрастні за настроєм обрядові пісні — скоромовного характеру щедрівку і широку колядку.

61 Moderato

Но_ва ра_да ста_ла

Щед_рик ведрик, дайте ва_ленки, г_рудоч_кунашки, м_ільце нов_баски!

¹ «Співи, що співають при Веретені, як з зіркою ходять першого ж дня Різдва». Див. рукописи М. В. Лисенка в Кабінеті М. В. Лисенка при Київській державній консерваторії.

² «Колядки». Там же.

Закінчується сцена урочистим хором, в якому колядники і щедрівники славлять царицю Зиму.

У другій дії є ще два невеликі хори челядників.

У ремарці читаємо: «За столом сидять Зима, Мороз, Метелиця, Ожеледь, Казка, Ворожит та інші; бенкетують, п'ють, славлять Зиму».

Перший хор — це прославлення святкових достатків: «...гарні книші, паляниці, а ще кращі ковбасочки, солодкі оладочки...»

Яскравість звучання підсилюється виразним супроводом урочистого характеру:

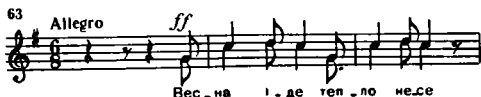

У другому хорі челядників «Ой, чарочки, чарушечки», яким завершуються зимові свята й обряди, використана мелодія попереднього хору. Це величання білолицької Зимоньки-цариці.

Розглянемо хори, пов'язані з образом Весни. Перший хор — це проголошення приходу Весни:

Весна іде, тепло несе,
Уклоніться їй!

Звучить прозора мелодія пасторального характеру. В її основі — короткі фрази, що нагадують звичайні заклики:

Легка, світла фактура супроводу підкреслює радісний весняний настрій.

Друга частина цього хору — прославлення Весни:

Весно, Весно молоденька,
Роботяща, веселенька,
Веснонько, Весна!

Мелодія є інтонаційним розвитком першої частини хору в більш високому регістрі; тут переважає акордова фактура супроводу, що створює святкове звучання.

Після першої пісні Весни «На плужечку» іде один із кращих хорів опери. В ньому розповідається про пробудження природи від зимового сну:

Зозуленька в лужку, в лужку
Заспівала ку-ку, ку-ку!
Соловейко обізвався,
Ліс змарнілий засміявся!

Композитор майстерно користується тональними співставленнями й ілюстративно-зображальними прийомами.

М. В. Лисенко ніби вслухався в голоси природи і поетично відтворив у музиці її чарівний світ. Наприклад, трель імітує спів соловейка:

Швидке повторення легких пасажів з трихордною пентатонічною основою шістнадцятими створює уяву про дзюрчання води і шелестіння молоденької травички:

Ця картинно-живописна сцена закінчується хором, де знову прославляється краса королівни Весни.

Неперевершеним зразком майстерності композитора є чудовий хор «А вже весна, а вже красна», в якому стверджується оптимістична ідея опери. Матеріалом для нього послужила відома українська народна пісня «А вже весна», талановито оброблена М. В. Лисенком.

Хор має тричастинну будову.

Перша частина хору — це два куплети пісні в мажорі, відмінні фактурою супроводу.

66 *Andante giocoso*

The image shows a piano accompaniment for measures 66 and 67. The music is in 3/4 time and B-flat major. Measure 66 features a melody in the right hand with eighth notes and a bass line in the left hand with quarter notes. Measure 67 continues the melody and bass line. The tempo is marked 'Andante giocoso' and the dynamic is 'f'.

Andante giocoso

67

The image shows a vocal line for measure 67. The melody is in B-flat major and 3/4 time. It features a series of eighth notes and quarter notes. The dynamic is 'f'.

Середня частина хору написана в мінорі. Така ладова зміна мажору на мінор обумовлена текстом: розповідається про від'їзд у чисте поле козаченька, за яким сумує кохана дівчина. Крім ладотонального і фактурного контрасту, композитор подає тут і тембровий контраст: мелодію ведуть другі голоси в низькому регістрі, в наступній фразі до них приєднуються перші голоси.

Задерикувата молодецька відповідь козаченька «Не вернуся, забарюся, гордуєш ти мною» — це реприза хору.

В кінці — велика кода з кульмінацією, побудована на секвентній розробці другої фрази основної мелодії і на чергуванні голосів.

66 *Andante giocoso* *poco* *e animando* все перед то _ бо _ ю, все не _ ред

Все перед тобо _ ю, все не _ ред все перед тобою.

Лише на кульмінації голоси зрівнюються в однаковому ритмічному рисунку. Кода іде на органічному пункті, чим яскравіше відтінюється основна тональність кульмінації.

Інструментальне закінчення після хору побудоване на святковій весняній мелодії.

Як бачимо, хорам належить в опері велике місце. Саме в них найбільш повно відтворено народний побут — свята, обряди, звичаї народу. Поруч з вокальними номерами опери вони є основними рушіями розвитку дії.

Працюючи над хорами, композитор детально враховував специфіку дитячого виконання, про що свідчить хорова фактура, діапазони, мелодичні звороти тощо.

Цікаво, що опера має додаток, в якому композитор подає всі хори в чотирьохголосному розкладі спеціально для більш дорослих виконавців.

Опера «Зима і Весна» — глибоко реалістичний твір, в якому майстерно втілено оптимістичну ідею про перемогу життя, про єдність людини і природи.

Образи опери позначені надзвичайною людяністю, правдиво і яскраво змальовано в творі побут трудового народу.

На відміну від двох попередніх дитячих опер в «Зимі і Весні» менше використано народних пісень. Проте мелодизм опери глибоко народний.

Наближення «Зими і Весни» до великої опери, більша узагальненість мелодики, різноманітність оперних форм обумовили складність фортепіанної партії і гармонічної мови опери.

Музика опери проста й дохідлива, органічно поєднана з текстом.

В опері мають місце різноманітні види фактур: від прозорого акордового супроводу, який є лише ладово-гармонічним фоном до даної мелодії, як наприклад, в хорах першої дії, до складного, віртуозного, насиченого звукообразними та ілюстративними моментами, як наприклад, в хорі з другої дії.

Життєствердуючу оптимістичну ідею опери композитор зумів донести до дитячої свідомості у високохудожній реалістичній формі.

ІЗ СЦЕНІЧНОЇ ІСТОРІЇ ДИТЯЧИХ ОПЕР М. В. ЛИСЕНКА

Написані в кінці минулого століття, в період, коли царський уряд своєю антинародною політикою всіляко перешкоджав розвитку національних культур народів Росії, дитячі опери Лисенка не могли зазвучати свого часу на великій сцені.

Саме тому композитор змушений був спочатку поставити першу оперу «Коза-дереза» (1888 р.) у себе вдома, в Києві (вул. Рейтерська, 12). Учасниками «Кози-дерези» були діти Миколи Віталійовича, М. Старицького та їх маленькі друзі, які успішно справилися з своїм завданням і викликали у численних гостей, запрошених на виставу, справжнє захоплення.

Багато цікавого про цю першу домашню постановку розповів нам син композитора — музикознавець Остап Миколайович Лисенко: «Більше місяця готувалися ми до першої вистави. Звичайно,

самому батькові було не під силу оформити спектакль, тому на допомогу йому охоче прийшла Леся Косач (Леся Українка), вже тоді початкуюча поетеса, яка мешкала поруч, по вулиці Стрілецькій. У нашому театрі Леся була і режисером, і балетмейстером, і костюмером»¹.

Ця перша вистава «Кози-дерези» мала такий успіх, що незабаром була повторена в домі професора І. В. Лучицького, а пізніше виконувалася в ряді міських шкіл. Після надрукування опери «Коза-дереза» у Львові в 1891 році видавництвом дитячого журналу «Дзвінок» до композитора почали надходити звістки про успішні постановки її в багатьох селах Галичини.

У тому ж 1891 році М. В. Лисенко закінчив другу дитячу оперу «Пан Коцький»; її знову вирішено було поставити вдома силами тих же виконавців, що вже трохи підросли і мали певні навички після першої вистави. «Микола Віталійович і його дружина — добра піаністка — доклали багато сил до готування цього спектаклю,— згадує Остап Миколайович Лисенко,— для режисури була запрошена лібреттистка — Дніпрова Чайка. Вистава пройшла з неменшим успіхом».

Через рік була написана третя опера М. В. Лисенка — «Зима і Весна». І на цей раз її першу постановку готували власними силами. «Постава являла собою певні труднощі як у відношенні досить складного співочого матеріалу у вигляді справжніх оперного характеру арій, дуетів, хорів,

---

¹ З рукописних спогадів О. М. Лисенка.

танців, а також досить складного оформлення декорацій, костюмів. Але всі ці труднощі були переборені колективною працею того гуртка людей, який утворився біля Лисенка після двох попередніх вистав,— ентузіастів, яких Микола Віталійович умів захопити своєю ідеєю створення українського дитячого оперного репертуару. Серед них були і студенти — постійні відвідувачі родини Лисенка»¹.

Основні партії в спектаклі виконували діти. Зиму співала старша дочка Миколи Віталійовича Катерина, Весну — середня, Галина, Осінь — найменша, 6-річна Мар'яна. Роль Діда-сніговика виконував син Лисенка Остап, Сича-віщуна — син М. Старицького Юрко, Вітра — студент Василь Доманицький, Ожеледь — дочка знайомих С. Ліндфорс. Складну партію Мороза, написану для баритона, було доручено Якову Петровичу Гулаку-Артемовському (племінникові композитора С. С. Гулака-Артемовського). Опера була розучена всіма виконавцями так добре, що кожен міг вільно триматися на сцені без суфлера. «Численні хори опери, незважаючи на слабкі дитячі голоси, звучали стройно, динамічні відтінки мали всюди, де треба, місце. Домашні постановки дитячих опер вимагали багато сил, часу і матеріальних коштів і тому після двох разів (кожної опери) припинились»².

У 1903 році опера «Зима і Весна» була постав-

---

¹ З рукописних спогадів О. М. Лисенка.

² Там же.

лена публічно в Києві, в залі колишнього Комерційного зібрання на розі Хрещатика і Олександрівської (тепер вулиця Кірова) аматорським гуртком під керуванням Миколи Віталійовича Лисенка в супроводі двох фортепіано.

У тому ж самому році, коли у Львові урочисто відзначалося 35-річчя творчої діяльності Лисенка, 25 листопада у великому залі Народного дому було показано оперу «Коза-дереза» у виконанні дівчаток — учениць львівської школи імені Т. Г. Шевченка.

Маленька дотепна музична казка «Коза-дереза» знову ожила у виконанні дітей у 1907—1908 роках на хуторі Затишному, Куп'янського повіту, на Харківщині. Тут її вистава була організована визначним артистом, драматургом і засновником українського професіонального театру Марком Лукичем Кропивницьким у себе вдома. Це було на ялинку. Марко Лукич ретельно відібрав виконавців для спектаклю. Козу грала селянська дівчинка Софія, дев'яти з половиною років, дванадцятирічна Наталка, теж селянська дівчинка, співала Зайчика, Лисичку — маленька дочка Марка Лукича — Ольга, Ведмедика й Діда — його син Володимир, Рака — студент-репетитор та ін.

Через п'ять днів «артисти» вже знали свої ролі. Костюми готували самі діти, декорації — Марко Лукич, «роль оркестру» виконувала за фортепіано старша дочка Кропивницького — Олександра або вчителька-сусідка.

І ось настав день вистави. Крім дорослих, на спектакль прийшло 127 дітей. В одному з своїх

нарисів Марко Лукич згадує: «Треба було бачити ту «публіку»; яке було задоволення, яка радість, скільки подяки! Спектакль скінчився в п'ять годин, ще завидна. Роздали ласощі з ялинки та цяцьки, і дітвора розбрелась по хуторах, цілком задоволена»¹.

Звістка про цю постановку швидко рознеслася по навколишніх селах і хуторах. До Марка Лукича зверталися делегації з проханням приїхати в їх села з виставою. Одна з них і відбулася 3 січня 1908 року в селі Щенячій у земській школі. Глядачів було більше 500. Вистава «Кози-дерези» відбулася також на хуторі Сподобавки і теж мала великий успіх. Як згадує зараз дочка М. Л. Кропивницького — Ольга Марківна Кропивницька-Рябова, активну участь у цих спектаклях брав також земський лікар Лазар Іванович Бубличенко — прогресивна людина, в наш радянський час — відомий науковий і громадський діяч.

На жаль, інших відомостей про постановки дитячих опер Лисенка у дореволюційний період нема.

Великий Жовтень відкрив широкий вільний шлях для розквіту національних культур всіх народів Росії.

У 30-х роках дитячі опери Лисенка були поставлені у Києві силами солістів і художніх колективів Радіокомітету. Велику роботу по організації і підготовці цих радіоспектаклів провели

---

¹ М. Кропивницький. Зібрання творів в шести томах, т. 6, К., Державне видавництво художньої літератури, 1960, стор. 44—45.

творчі працівники мовлення для дітей та юнацтва — Г. Пеккар та А. Довженко. Були поставлені всі три дитячі опери Лисенка. Основні партії виконували народна артистка республіки О. Ропська, заслужений артист республіки М. Платонов, артистки — О. Трач, Л. Телюк та інші. Хором керував О. Мінківський (нині народний артист СРСР, художній керівник Державної заслуженої капели бандуристів). Ці постановки користувалися великою популярністю у юних радіослухачів.

У той же період, в 1938—1939 роках опера «Қоза-дереза» з успіхом йшла в Київському палаці піонерів, де вона була підготовлена гуртком музичної творчості під керуванням досвідченого педагога М. Медведєвої.

Після Великої Вітчизняної війни дитячі опери Лисенка зазвучали в багатьох місцях як в самодіяльному, так і в професіональному виконанні.

У 1950 році постановка опери «Пан Коцький» була здійснена в Дніпропетровську силами дітей—учнів музичної школи при Дніпропетровському музичному училищі.

Згодом були вдруге поставлені всі три дитячі опери Лисенка у Києві на Радіо. В них взяли участь запрошені солісти, серед яких — заслужені артистки УРСР Н. Костенко і Т. Пономаренко, нині народний артист Радянського Союзу Д. Гнатюк, заслужений артист УРСР В. Матвєєв та інші. Режисери — заслужені артисти республіки Л. Лєсная і О. Крижевський, диригенти — К. Домінчен («Зима і Весна»), заслужений артист УРСР М. Хіврич («Пан Коцький»), народний артист УРСР Б. Чис-

тяков («Коза-дереза»), редактори — Г. Пеккар та В. Косуліна.

Радіопостановки цих опер були записані на магнітофон у фонд радіомовлення. І зараз редакція мовлення для дітей та юнацтва постійно одержує багато листів від юних радіослухачів із схвальними відгуками на ці передачі. В одному з цих листів читаємо: «Дорога редакція! Ми, учні Сальківської середньої школи Гайворонського району Кіровоградської області, дуже любимо музику. Особливо нам подобаються дитячі опери-казки композитора Лисенка. Нещодавно ми слухали по радіо оперу «Коза-дереза» і після цього вирішили поставити її у себе в школі. З щирим привітом. Рада піонерської дружини».

На великій професійній сцені дитячі опери Лисенка вперше побачили життя у 1955 році— 2 травня відбулася прем'єра «Кози-дерези» і «Пана Коцького» у Харківському державному академічному театрі опери та балету ім. М. В. Лисенка. Оркестровка цих опер була зроблена композитором В. Нахабіним; постановку здійснили режисер Ю. Іванов, диригент А. Калабухін, художник Л. Братченко. В цілому весь колектив театру творчо і з любов'ю працював над сценічним втіленням опер-казок Лисенка. Основні партії виконували солісти театру; Є. Івіна — Коза, Л. Скляр — Лисичка, П. Скоробагатько — Ведмідь, К. Залізнюк — Зайчик, Б. Бутков — Рак, В. Хворост — Коцький, П. Попова — Лисиця та інші. Спектакль знайшов щирий відгук у численних слухачів.

Вершини сценічного втілення дитячі опери Ли-

сенка досягли на сцені Київського театру опери та балету імені Т. Г. Шевченка. Тут у 1956 році були поставлені «Пан Коцький» та «Зима і Весна». Оркестровка була зроблена В. Рибальченком, режисер В. Горикер, диригент В. Кортацці, художник А. Волненко, балетмейстери Н. Скорульська та І. Карпович.

Творчий колектив театру, зайнятий у цих спектаклях, зумів на високому художньому рівні розкрити ідейний зміст двох дитячих опер Лисенка. Серед виконавців можна назвати імена С. Іващенко (пан Коцький), заслуженої артистки УРСР Н. Костенко (Лисиця), заслуженої артистки УРСР О. Шестакової (Заєць в «Пані Коцькому»), заслуженої артистки УРСР Т. Пономаренко (Весна), А. Сопової (Осінь), заслуженого артиста УРСР М. Шостака (Мороз), заслуженого артиста УРСР С. Когана (Вітер), В. Любимової (Зима) та ін.

Музичні казки М. В. Лисенка прозвучали також в багатьох школах, дитячих садках, палацах піонерів.

І сьогодні чудові дитячі опери М. В. Лисенка «Коза-дереза», «Пан Коцький», «Зима і Весна» не втратили своєї художньо-естетичної цінності і мають велике громадсько-виховне значення.

З М І С Т

Вступ	3
Опера «Коза-дереза»	9
Опера «Пан Коцький»	22
Опера «Зима і Весна»	39
Із сценічної історії дитячих опер М. В. Лисенка	68

Редактор *Л. М. Мокрицька*
Художник *В. А. Кононенко*
Художній редактор *О. Д. Стеценко*
Технічний редактор *Н. С. Глембоцька*
Коректор *Р. О. Макарова*

Нина Константиновна Андриевская
ДЕТСКИЕ ОПЕРЫ М. В. ЛЫСЕНКО
(на українском языке)

*

БФ 03799. Здано на виробництво 20.III 1962 р.
Підписано до друку 14.V 1962 р. Формат 70×108^{1/32}.
Пап. арк. 1,25. (в т. ч. вкл.). Фізичн.-друк. арк. 2,5.
Умовно-друк. арк. 3,4. Обліково-вид. арк. 2,76
(в т. ч. вкл.). Зам. 88. Тираж 1000.

*

Книжкова ф-ка «Жовтень» Головополіграфвидаву
Міністерства культури УРСР,
Київ, Артема, 23.

14 коп.

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА
І МУЗИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ УРСР
КИЇВ — 1962